

Академик Чедо ВУКОВИЋ

МИСАОНО-ЕТИЧКА СВОЈСТВА ЈЕДНОГ ПРОГЛАСА КЊАЗА НИКОЛЕ

У књижевном опусу књаза Николе прогласи представљају одвојено, мање истицано поглавље. Настајали су као узгредне творевине, махом из некњижевних побуда. Један дио тих прогласа писан је у тренуцима који претходе историјским збивањима, па се тада владар црногорски обраћао и народу и својим ратницима. Међу овим прогласима налазе се остварења која – по снази исказа, по мисаоним и етичким одликама и стилу – треба сврставати у књижевно-историјски опус Николе Петровића. Даровит пјесник, драмски писац и путописац, као да се морао литерарно исказивати и у прогласима.

Овом приликом определијелио сам се за проглас из 1876. године – такозвани Видовдански проглас – који је настао непосредно пред полазак црногорске војске у Херцеговину, послије чега ће услиједити бојеви као што је знаменити Вучји до итд.

Подробна анализа овог прогласа наводила ме је да његову структуру сагледам у три слоја: 1. историјски и национално-ослободилачки, 2. егзистенцијални (свјесно жртвовање и питање живота и смрти) и 3. хуманистички, и то у односу на ратне противнике. Међутим, поменуте слојеве није било могуће одјелито третирати, стога што су суштински веома здружени и преплетени. Ипак ће се они у даљем излагању разазнавати.

Сада ваља укратко напоменути да је проглас саздан од осам дијелова, уз осам поклика: „Црногорци!”. Књаз на почетку спомиње петовјековно робовање под Турском, устанке и клонућа, па наводи непосредни повод за рат: устанак у Херцеговини и позив: „Слобода или смрт!”. Напомиње да су се у Херцеговини борили појединци, а сада треба да крене Црна Гора. Поробљени житељи Херцеговине очекују да им Црногорци прискоче у помоћ, па Књаз – с тиме у вези – објашњава опште и посебне мотиве за рат (пored осталог, угрожена је и Црна Гора). Постојећи рат се најављује као „најсветији” и „најправеднији”, уз позив да се борци угледају на своје витешке претке. Онда се исказује сржна порука: гинути у таквом рату значи вјечно живјети итд. Најзад се исказује захтјев да

се хумано поступа са мухамеданцима који пруже руку ослободилачкој војсци. И проглас се завршава ударним позивом: „Мурат доби царство наше, Мурату га и отети ваља!”

Пошто се ради о ратном прогласу, учинило ми се корисним да га испоредим са донекле сродним текстовима – наиме, са једним говором Петра Првог и са бесједом Перикловом. Поводи за сва три текста нијесу истовјетни: Петар Први позива Црногорце да се бране од предстојећег напада бројне Бушатлијине војске (1796. године), књаз Никола (1876. године) позива своје ратнике у активну, ослободилачку борбу, изван граница Црне Горе, док Перикле (у VII вијеку старе ере) изговара похвалну бесједу, непосредно послјије сахране Атињана, погинулих приликом поковања Сама. Дакле, узимам ради упоређивања различито мотивисане текстове: о одбрамбеном рату, о ослободилачком ратном походу и о похвали палим јунацима. Но, у свима тим текстовима заједничке су тематске основе, битне управо на релацији: човјек – рат или народ – рат. Саме те основе – колико сам могао да се увјерим – имају универзалну и свевремену вриједност, а у овим текстовима су на близак начин третиране. Осим тога, занимљиве су и са књижевно-историјског и хуманистичког аспекта: ратови су ратови, људи су људи и драме су драме.

Поредбenu анализу која слиједи могао сам обогатити навођењем Његошевих стихова, али сам се побојао понављања одвећ познатих и често цитираних мисли овог пјесника. Међутим, остајем при увјерењу да ће се читаоци овог написа и сами присјећати појединих Његошевих стихова – и то у вези са темама које се овдје напоредо третирају. Слично је и са асоцијацијама из дјела других аутора, наших и страних.

*

Проглас књаза Николе почиње овако: „Црногорци! Скоро ће пет вјекова како турска сила гази...” Из првих ријечи и даљег излагања види се да Књаз не говори о историјском току као таквом. Напротив, битна је ријеч о патњама поробљеног народа кроз одређено вријеме („пет вјекова”); онда то историјско вријеме бива сликовито омеђено супротностима: ропство и слобода; између та два гранична знака вријеме протиче у борбама за ослобођење – нижу се устанци и посустајања; то се, затим, одређеније смјешта на тло Херцеговине, а спомиње се и „народ бугарски”, словенски и православни. Све се своди на сугестију: сад је настао час, мора се устајати. Тако феномен времена – у овом прогласу – бива узет као подстицајни чинилац, а синтагма „петовјековно робовање” добија на изражајној тежини управо због временске саставнице.

Слично поступа и Перикле. Он не излаже историјску прошлост Атине, већ говори о узорном грађанском животу, о тековинама уставног поретка, демо-

кратским слободама, етичким и патриотским нормама итд. – дакле, о свему за шта је вриједно живјети и жртвовати се.

Ни у говору Петра Првог нема историје као такве – говори се о минулом времену, које је протицало у јадима и крвавим борбама „наше невољне браће Брђана”; и ту је – види се – историјско вријеме преточено у слијед непријатељских најезди и народних отпора, а све то просто зове на устајање, на отпор и борбу.

Заједнички моштив – мисли о слободи

Књаз Никола:

На почетку истиче девизу: „Слобода или смрт!” Затим каже: „слобода ће славити погинуле јунаке”, затим: „застава слободе и независности Црне Горе”, затим: „ослобођење и уједињење народно”...

Петар Први:

Он истиче да његов слободарски народ – „проклетог врага христијанства преко себе жива не пушта у слободне нама драге горе”... „јер слободне горе не рађају страшивице”...

Перикле:

„... срећа је у слободи, а слобода у храбрости”... „и ми једини користимо другоме не рачунајући толико на своју корист, колико из свијести да смо слободни људи”...

Кад је ријеч о слободи, тешко је отети се патетици и општим исказима – томе су се са мање или више успјеха отимали цитирани аутори, а од слободарске патетике није имун ни списатељ овог написа.

Ипак се, на основу истргнутих цитата, могу извући три опаске, мање-више заједничке тројици упоређиваних личности:

- а) човјек је човјек уколико је слободна личност;
- б) слобода је дар природе, који је – у току историје – стално угрожен, као и сам живот;
- в) за слободу се ваља перманентно борити – ратови, заправо, угрожавају слободу, а могу је и бранити.

Моштив – слободна земља као узор

Књаз Никола:

Истиче с поносом: „Наша подјармљена браћа гледаху вазда у Црну Гору као у сунце своје, које ће их једном огријати и оживјети топлим зрацима слободе”.

Петар Први:

Он предвиђа велику опасност и позива своје витезове на оружје – „да покажемо како горског јунака мишица јунаштвом надмашује на бојном пољу сваког душманина!”

Перикле:

Послије свега што је о Атини изложио: „Укратко кажем да читава наша држава служи као школа Хелади”...

Колико се може осјетити, ови искази не звуче као самохвалисање – они су изречени, чини ми се, са два разлога: а) да се људи подсјете на вриједност и шири значај сопствене заједнице (опет: за коју се ваља жртвовати) и б) да се и други подстакну на борбена и творачка прегнућа, нарочито у циљу освајања слободе – као животног идеала.

Мојтив – уздање на вишешке ѿрејке

Књаз Никола:

„Ја не сумњам да ће те се и ви и овога пута, под водством мојим, показати достојни витешких предака својих”...

Петар Први:

Он вјерује у свој народ – „који драговољно за своју слободу бори се до посљедње капље крви и сами најмилији живот на међи својих бесмртних праједова оставља...”

Перикле:

„Почећу најприје с нашим пређима, јер је праведно и долично код овакве згоде исказивати им ту част, да их се сјећамо”.

У прва два случаја преци се спомињу као узор, па и као непосредно дјелујући примјер – ваља се, дакле, борити, бити достојан предака, не жалити ни „најмилији живот” итд. У трећем случају Перикле указује част прецима, па у даљем излагању говори о томе што су они створили у Атини и за шта вриједи жртвовати се у борбама.

Но, у сва три случаја, у основи, ради се о потреби жртвовања потомака – на трагу витешких и државотворних предака. А као да се иза тога назире и она универзална, дубља људска тежња да се из покољења у покољење бори за континуитет опстанка, и то опстанка који мора бити достојан слободна човјека. Говори се, дакле, о борби цијелог народа, цијелог покољења, али и о нужности жртвовања појединаца ради очувања генерацијског ланца, у данима најтежих историјских искушења.

Моштив – жртвовање у борби за слободу

Књаз Никола:

„Ми ћемо гинути, јер велико дјело тражи и жртава великих. Али ко погине, родиће се и живјеће вјечно, јер ће га ослобођени народ славити довијека”. И затим: „Слобода ће славити погинуле и хвалити живе те јунаке”.

Петар Први:

„Ви сте, драги синови, слободан народ, ви немате друге награде за вашу свету борбу до одбране своје вољности; али знате да је награда слободног јунака: одбрана слободе и милог отечества, јер ко се за другу награду бори, он није племенит јунак, већ најмјени роб...”

Перикле:

„Жртвујући за заједницу свој живот, стјецали су напосе непролазну славу и најславнији гроб, не онај у којем почивају, него онакав у којем остаје њихова слава... Читава је земља гроб славних људи...”

Говорити о свјесном жртвовању прије или после погибије није исто. Ипак, из цитираних текстова види се: чин жртвовања велича се и уздиже међу врхунске људске досеге. Смисао жртвовања: заложити се до краја у борби за своју земљу и тако задобити још једно рођење и вјечни живот и славу – негдје на граници између богова и хероја. Пошто се ради о појединцу, можда се и ту може наслутити дубљи смисао саможртвовања, и то у три недјељива слоја на релацијама: јединка – дом, јединка – заједница, јединка – врста. Можда. Очигледно је само једно – они који воде ратове о томе много не размишљају.

Моштив – хуманост према противнику

Проглас књаза Николе садржи (и то у завршном дијелу) поруку које нема у текстовима остале двојице државника. Наиме, Никола Петровић позива своје ратнике да буду хумани према противницима (у овом случају не би био прикладан назив: непријатељима).

Наиме, Књаз каже:

„И у овоме часу само једно, Црногорци, хоћу да вам препоручим. Покажите се у рату још великодушнији, него што сте у доба мира. Штедите гдје год можете и примајте са раширеним братским рукама, гдје год вам на сусрет изађу, нашу браћу мухамеданске вјере”.

То је, ето, риједак примјер хуманистичке поруке, којој слиједи објашњавање да су ти мухамеданци, вјероватно, потомци негдашњих „славних војвода и људи наших”, па су их љуте невоље и притисци нагнали да промијене вјеру. Изгледа да је то објашњење одиста било потребно књажевој војсци. Уједно, чини се да Никола Петровић гледа и према будућем саживоту на нашем тлу. Ваља,

међутим, имати у виду да владар ту великодушну поруку упућује послије вишевијековног сукобљавања и низа турских најезди на Црну Гору и шире. Дакле, Књаз је очигледно желио да сузбије историјско сјећање, које оптерећује житеље Црне Горе. Значај и досег ове драгоцене поруке не може се свести само на једно вријеме или само на један простор.

С тиме је у најближој вези и кратко обраћање црногорској војсци, при кретању ка Херцеговини, 2. јула 1876. године. Књаз Никола тада одлучно каже: „Ја вам препоручујем да будете великодушни. Штитите незаштићене: старце, дјецу и рањене. Забрањујем вам да кидате турске главе као што сте то до сада радили. Ко не послуша биће кажњен...”

Ето како звуче једна уз другу порука и забрана: будите великодушни и не сијеците главе! Колико је то корак, на који Књаз упућује своје ратнике, и какав је то контраст и стилски обрт, кад данашње око пожели да анализира те црне редове на хартији.

На истом је трагу и Књажева порука мухамеданцима: „Будите мирни и спокојни! Ја не ратујем против вас, већ против султана... Ви ћете бити слободни и уживати иста права као и хришћани”.

Ето, тиме се комплетирају схватања књаза Николе, те се у пуном свјетлу види порука из прогласа, о којем је ријеч у овом напису.

*

Још неколико напомена у вези са Пројасом

Сав проглас књаза Николе писан је веома сажетим, реским стилем, без китњастих исказа, који се иначе нађу у његовој поезици. Мисли су изречене јасно, одрешито, готово без иједне сувишне ријечи.

Занимљиво је да овако сведена лапидарност текста носи у себи тежину нереченог!

Одиста, Књаз се обраћа својима, претпостављајући да њима и не мора све рећи – све остало предобро се зна, сви су као дома; знају се историјске невоље и многи бојеви; зна се за голотињу и босотињу и за оскудицу у храни, оружју и ратној опреми; зна се за самовоље и суревњивости главарске и племенске и за многа одрицања сиротињска итд. То је онај премучни праг општенородне свијести и сјећања, преко којег се мора прелазити ћутке у предворју рата. Али, све то и још много тога наслућује се као оптерећење, које Књаз сада пресијеца ријечима као ратном сабљом. Свијест о својим јадима и самокритику ваља замијенити ријечима које буде полет, херојски мах и великодушна осјећања будућих побједника и ослободилаца.

Управо са тог разлога, вјероватно, проглас није лишен патетике, и поред све своје сажетости и конкретне усмјерености. Стога се у тексту и нижу многи поклици и позиви. Уосталом, то бива природно у оваквом обраћању својима учи ратног похода.

Осим тога, књаз Никола се обраћа народу као цјелини – наиме, не дијели народ од војске нити војску од народа. Они усклици „Црногорци” указују и на то. И чини се да Књаз позива у рат цијели свој народ. Иако се из текста види да мисли на своје ратнике („ми ћемо гинути” и слично), он ипак захтијева „да сва Црна Гора испуни дужност своју”. И одиста тако и бива – ратници полазе на ратиште, али је сав народ с њима, сав народ је у рату.

И, најзад, ваља обратити пажњу на један неочекиван детаљ изречен при крају прогласа:

„Ја вас нећу позивати као кнез Лазар: 'Ко не дође на бој на Косово'... То ми није потреба, јер знам: сви ћете за мном!”

Исте ријечи кнеза Лазара, из народне пјесме, поновио је књаз Никола идуће године – у прогласу Црногорцима из 17. априла 1877. године; само је тада додао: „јер сам познавао вас, моје дивне јунаке”.

Одмах се види идеја: књаз Никола не жели ни да помисли на клетву – вјерује да је она сувишна, да неће бити изостајања из ратног строја, да не може бити издаје. Међутим, ваља нам се подсјетити на „Стегу” из доба Петра Првог, која је зачетак каснијег Законика, али која, у суштини, позива Црногорце на јединство и слогу, непосредно пред напад Бушатлијине војске на Црну Гору, 1796. године. „Стега”, очигледно писана руком Петра Првог садржи елементе заклетве и клетве. У члану означеном као „Прво” каже се: „... ријеч од чести и поштења дадосмо да се издати и преварити међу собом нећемо”. Онда се у члану „Треће” прелази на клетву: „От дневи данашњег и унапријед ако би се наша који Црногорац, оли које село, али племе или која нахија, да буде издајник јавнијем или потајнијем начином, таквога сви једногласно предајемо вјечноме проклетству као Јуду предатеља Господња и како злочестивога Вука Бранковића, који издаде Србље на Косову...”

Види се: постоји јасна разлика између покретања народне војске у доба Петра Првог и за вријеме књаза Николе, који је већ имао организованију државу и војску. Осим тога, вријеме књаза Николе отварало је пред очима народа светлије видике – настајало је доба ширих ослободилачких покрета на Балкану.

